

De relatie tussen welstand en architectenstand

Debatten over welstandstoezicht zijn in Nederland ook altijd debatten geweest over de titel- en beroepsbescherming van de architect. Onvermijdelijk in die lange geschiedenis is dat de BNA eind 1993 een campagne begon voor afschaffing van het welstandstoezicht, waarbij alleen nog maar geregistreerde architecten bouwvergunningen zouden kunnen aanvragen. Maar architectuur is te belangrijk om over te laten aan architecten en hun beroepsvereniging.

Dirk Baalman

Kunsthistoricus bij Het Oversticht te Zwolle

De discussie over 'welstand' kan niet los gezien worden van het professionaliseringsproces van het architectenberoep. Dat zette in Nederland zo'n 150 jaar geleden in met, onder andere, de oprichting van een beroepsvereniging: de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. De geschiedenis daarvan is vervuld van pogingen de inhoud van het vak van architect te definiëren, zonder dat er ooit een maatschappelijk geaccepteerde consensus over die inhoud is ontstaan.

Eigenaardig aan het architectenberoep is dat de architect een veelkoppig monster is dat op verschillende fronten tegelijk strijd levert. Hij is directeur van een bedrijf met personeelszaken, acquisitie- en continuïteitsproblemen. Hij is kunstenaar met hoge artistieke ambities en hij poseert als de vertrouwensman van zijn opdrachtgever. Als hij concessies doet aan het artistieke niveau van zijn werk, kan hij dat verdedigen met de argumenten van een directeur. Als hij personeel ontslaat, kan hij dat verdedigen met de argumenten van de kunstenaar die geen mecenas meer kon vinden voor zijn artistieke idealen. Met de architect hebben we een soort te pakken die zich aan een eenduidige analyse onttrekt.

Takenpakket voldoet niet aan vaag ideaalbeeld

Bij mijn weten heeft de beroepsociologie zich in Nederland nog niet met de architect bezig gehouden, maar toepassing van het begrippenapparaat van dit vakgebied op het architectenberoep kan zeer de moeite waard zijn. Zelfs een vluchtige analyse met termen als arbeidsverdeling, standaardisering, institutionalisering en erkenning kan ons helpen een beeld te vormen van de eigenaardigheden van de beroeps-groep.

A propos arbeidsverdeling: in de tweede helft van de 19de eeuw zien we hoe het ontwerpen van gebouwen meer en meer werd beschouwd als een aparte activiteit, duidelijk te onderscheiden van het maken van gebouwen (de aannemerij) en het verkopen ervan (de makelaardij). Aanvankelijk ging dat proces samen met een toenemende consensus over het taakveld dat de architect zou toebehoren. Maar nadat de aannemers en makelaars in de laatste decennia van de 19de eeuw geleidelijk de Maatschappij waren uitgezet, stokte de voortgang op dit terrein. Stagnatie was er

ook bij de standaardisering van de werkzaamheden, die pas compleet kan zijn als over het taakveld consensus bestaat: als je het met elkaar eens bent wat architecten nou precies doen, kun je ook afspreken hoe ze dat doen en kun je de klant een helder beeld geven van hun diensten, kosten, kwaliteit, enzovoort.

Sinds ongeveer 1900 is de belangrijkste bijdrage van architecten aan het debat over het taakveld van de beroepsgroep, dat zij voortdurend klagen over wat daar niet meer bij hoort. Vaag in hun hoofden bestaat een beeld van de ideale architect. Het pakket van taken uit de dagelijkse werkelijkheid wordt daaraan afgemeten en te min bevonden. In plaats van zich als beroepsgroep sterk te maken voor het kleinere maar canonieke domein waarover wel consensus bestaat, verliest de groep zich in gejeremieer over het verlies van taken die alleen zijzelf zich hebben toegedacht. Voor gewone mensen en voor de andere partijen in het bouwproces is de architect degene die zorgt dat het gebouw mooi wordt. Dat is de canonieke taak. De rest kan hij erbij krijgen als hij heeft bewezen die rest aan te kunnen. De klassieke topos dat de architect de dirigent is van het bouwproces, tref je alleen in architectenkringen aan. Dat is de topos op basis waarvan alleen maar geklaagd kan worden over verlies van taken.

Hinken op twee gedachten leidt tot identiteitscrisis

In het professionaliseringsproces is de fase van de definitie van het taakveld en de standaardisering van het te verrichten werk zo belangrijk, omdat de identiteit van het beroep erdoor wordt bepaald. De beroepsgroep die in deze fase blijft rommelen, heeft voortdurend een identiteitsprobleem. De architecten illustreren dat. De standaardisering van werkzaamheden is bij architecten bijvoorbeeld geregeld in de Standaard Regelen (SR). Vroeger heette dat de Algemene Regelen (AR) en daarin was onder meer uitgesloten dat architecten zogenaamde 'deelopdrachten' aannamen. Dat betekende dat je je er als architect niet voor leende alleen een gevel te tekenen, bijvoorbeeld voor het skeletje van een projectontwikkelaar. Maar de praktijk was natuurlijk anders: het ideaal van de architect met een 'totaalopdracht' moest dan ook bij de herziening van AR tot SR worden ingeleverd. Inderdaad: in de SR is het taakveld in belangrijke mate teruggebracht tot wat maatschappelijk geaccepteerd is als het canonieke domein van de architect.

Een ander feit dat de identiteitsproblemen kan illustreren, is het voortbestaan (nog steeds) van twee secties van leden binnen de

BNA: de 'vrije architecten' met een eigen bureau en de sectie 'architecten in dienstverband'. Het is een onderscheid zonder maatschappelijke betekenis, maar een mooi voorbeeld van de manier waarop allerlei oude idealen nog in de hoofden van architecten rondspoken. Hier is dat het ideaal van de vrije beroepsbeoefenaren, respectievelijk de vrije ongebonden kunstenaars, versus

de door loyaliteit jegens zijn werkgever beperkte ontwerper of architectonisch bureaucraat.

Kenmerkend voor de groei van een beroepsgroep is de fase van de institutionalisering. Dat is de fase waarin er in elk geval zoveel consensus is bij de beroepsgroep, dat de buitenwereld met de eigen inzichten kan worden bestookt. De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst is het instituut bij uitstek dat deze fase van het beroepsvormingsproces bij architecten verbeeldt. Maar zo eenduidig zitten de zaken hier niet in elkaar. De instituties van de architecten zijn voortdurend gesplitst, gefuseerd, opnieuw gesplitst en in de afgelopen 150 jaar is er eigenlijk nooit één club geweest die als de Maatschappij van architecten heeft gefunctioneerd. Al snel was er naast de Maatschappij het genootschap Architectura et Amicitia (A&A) of, voor de Rotterdammers: Bouwkunst & Vriendschap. Toen splitsten zich van de Maatschappij leden af om de BNA op te richten. Die nam de inmiddels armalastige Maatschappij weer onder de arm. En dan waren er deze eeuw nog andere, zoals het NAG dat naast de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst/BNA en A&A de belangen van weer andere architecten (of architectuur?) behartigde. Zo moet dat niet. Kijk eens naar de Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst, de Orde van Advocaten of de Notariële Broederschap: daar is geen speld tussen te krijgen.

Titelbescherming is te danken aan buitenlandse collega's

Is het een wonder dat van wettelijke erkenning van het architectenberoep bij ons nooit iets is gekomen? Zeker, de overheid heeft indirect het nut van de architectenstand erkend. Nu al 150 jaar erkent en betaalt zij de opleiding van architecten en zendt zij rijksgecommitteerden naar de examens van die opleidingen. Maar aan bescherming van de titel, laat staan het beroep van architect, hebben wij ons in dit land nooit uit eigen beweging gewaagd. In tegenstelling tot het buitenland. Daar wordt de gediplomeerde architect hetzij bij zijn examen, hetzij bij inschrijving in het register eenmalig beoordeeld en daarna kan hij zijn gang gaan. Wij doen dat sinds 1898 anders. Wij beoordelen niet de ontwerper, maar het ontwerp. Bij het systeem van welstandstoezicht dat daarop gebaseerd is, maakt het niet uit wie er ontwerpt, als het ontwerp maar deugt. In genoemde buitenlandse landen deugt elk ontwerp als het van een erkende architect komt. Daar is niemand beschermd tegen de ontwerpen van de beschermde ontwerpers. De betekenis hiervan kan niet worden onderschat, omdat de debatten over titel en beroepsbescherming in Nederland altijd ook debatten zijn geweest over welstandstoezicht en omgekeerd. Welstandstoezicht werd geïntroduceerd op verzoek van architecten toen in Amsterdam de terreinen naast het Rijksmuseum moesten worden bebouwd met 'architectuur' en niet met bouwsels van beunhazen. Met dat motief wisten architecten het gemeentebestuur van Amsterdam te bewegen tot een welstandstoets van de te realiseren bouwplannen. Later werd dat stelsel uitgebreid over alle in erfpacht uit te geven terreinen in de stad, in de jaren dertig vastgelegd in de bouwverordening, en in 1962 en 1992 in de Woningwet. Of zo'n voorspoedige ontwikkeling helemaal de bedoeling van de grondleggers was, valt

.... In de SR is het taakveld in belangrijke mate teruggebracht tot wat maatschappelijk geaccepteerd is als het canonieke domein van de architect.

te betwijfelen. Voor architecten is het welstandstoezicht immers altijd tweede keus geweest: zij wilden beroepsbescherming. Als die niet kwam, moesten architecten maar zelf gaan zorgen voor verbetering van de kwaliteit van het gebouwde door zitting te nemen in welstandscolleges. Daar konden ze dan het werk van de beunhazen, die ze eigenlijk uit het vak hadden willen weren, een beetje opkrikken tot wat veelal heette 'verbeterde middelmaat'. Die redenering heeft ervoor gezorgd dat tussen architectenstand en welstand steeds een ambivalente houding heeft bestaan.

Het is nu zestig jaar geleden dat de BNA de Commissie Van der Steur installeerde die als naam had: "Commissie tot bestudering van de Oorzaken van het Werken van niet voldoende bekwame Bouwkundigen op het terrein van den Architect, en de Middelen tot bestrijding daarvan". Haar belangrijkste conclusie luidde: "De slechte toestand van het bouwvak wordt veroorzaakt door de ongebreidelde vrijheid van vakbeoefening. Deze ongebreidelde vrijheid maakt het bouwvak toegankelijk voor den onbevoegde. De meer en meer adviserende werking van Bouwtoezicht en Schoonheidscommissie vergemakkelijkt diens optreden, maakt zijn gebrek aan kennis, zowel voor hemzelf als voor zijn opdrachtgever, minder merkbaar en verslapt zijn verantwoordelijkheidsgevoel steeds meer. Wettelijke regeling van het architectenberoep is dus noodzakelijk". Maar net als de pogingen uit 1900, 1925, 1949 en 1967, bleef het streven naar beroeps- of titelbescherming in 1933 zonder resultaat. De beroepsgroep heeft de wetgever geen coherent pakket van argumenten kunnen aanbieden op grond waarvan deze van de noodzaak tot bescherming kon worden overtuigd.

Dat de titel sinds oktober 1993 beschermd is, is niet de verdienste van de beroepsgroep of gevolg van een wijziging in de attitude van overheid of samenleving, maar een gevolg van de Europese wetgeving. Omdat architecten elders in Europa hun zaken beter voor elkaar hadden dan hun Nederlandse confraters, hebben wij onze wetten moeten aanpassen. Onvermijdelijk in de geschiedenis van de verhouding tussen beroeps- of titelbescherming en welstandstoezicht is de BNA in oktober 1993 een campagne gestart tegen het welstandstoezicht, met als einddoel: afschaffing van welstand en beperking van het recht op het aanvragen van een bouwvergunning tot geregistreerde architecten. Maar wie wel eens een vergadering van een welstandsc commissie heeft bijgewoond, weet hoeveel zegenrijk werk deze commissies nog verrichten in de bouwplannen van geregistreerde architecten. Voorlopig zullen dan ook wel architectenregister en welstandstoezicht naast elkaar blijven bestaan als de twee beleidsmiddelen om de kwaliteit van de gebouwde omgeving enigszins in de greep te houden: een beetje beoordeling van de ontwerper en een beetje beoordeling van het ontwerp.

Na oprichting BNA is van bevordering bouwkunst niets meer vernomen

De leden van de beroepsgroep der architecten beoefenen een vak dat wordt bepaald en verscheurd door de tegenstelling van kunst en zakelijkheid. Die tegenstelling zit in de leden, maar ook in de vereniging. De geschiedenis van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst illustreert dat naar mijn gevoel treffend.

Bij de oprichting stond de Bevordering der Bouwkunst centraal. De wereld moest ervan overtuigd worden dat architectuur echt iets was; dat de inschakeling van architecten in het algemeen de wereld beter zou maken. Naarmate dat succes had en de markt voor architectuur ruimer werd (om welke reden dan ook), verschoof de interesse van de Bouwkunst naar de bouwkunstenaars. Dat in het jaar 1886 de eerste honorariumtabel (een kartelafpraak van bouwkunstenaars) werd vastgesteld, is veelbetekenend voor het meer introverte klimaat in de Maatschappij in die jaren 1880. Toen de onderlinge concurrentie na twee decennia zo was toegenomen dat de doelstelling 'Bevordering der Bouwkunst' de praktische uitoefening van het beroep in de weg begon te zitten, werd vervolgens de keuze noodzakelijk tussen hervorming van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst of de oprichting van een nieuwe club. Zo ontstond de BNA. Maar de beroepsgroep had de belangstelling voor de Bouwkunst en het publieke debat erover verloren. De Maatschappij moest fuseren met de BNA, waarna van de Bevordering van de Bouwkunst niets meer is vernomen. Sindsdien heeft het misverstand geheerst dat de bouwkunst bevorderd wordt door de belangen van architecten te behartigen.

Na deze historische schets van de beroepsgroep zal het niet verbazen dat ik stel dat de architectuur te belangrijk is om aan architecten en hun beroepsvereniging over te laten. De beroepsgroep moet zich eerst maar eens gaan richten op vervolmaking van het professionaliseringsproces en het creëren van een krachtige architectenvakbond. De BNA is daarvoor het aangewezen instrument. Maar over architectuur moeten we het gaan hebben in een nieuwe Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. De Bevordering van de Bouwkunst is ermee gediend als de fusie tussen de burgerlijke BNA en de Koninklijke Maatschappij onmiddellijk wordt ontbonden. Daarnaast wordt het voor het openbaar bestuur van belang om voor de bevordering van de architectonische kwaliteit een fatsoenlijk welstands- en architectuurbeleid op te zetten. Zo'n beleid kent eigen prioriteiten en accenten die worden ontwikkeld los van architectenregisters en -vakbonden. Het openbaar bestuur dient zijn eigen verantwoordelijkheden te nemen. Beperking van de inzet van architecten tot ingeschrevenen in het register hoort daar niet bij: welstands- en architectuurbeleid is geen architectenbeleid. «

.... BNA en Maatschappij ontbinden. Daarna, ter bevordering van de architectonische kwaliteit, een fatsoenlijk kwaliteits- en architectuurbeleid opzetten.